

HALİDE EDİP ADIVAR'IN "TATARCİK"* ROMANINDA SOSYAL/KÜLTÜREL DEĞİŞMENİN İZLERİ

Türkan Fırıncı Orman***

Giriş

Edebiyat ve özelde ise roman sanatı, kişisel ve toplumsal olay ve olguları yansıtmada, sosyolojik olayları işleyerek toplumun özellikle aksayan yönlerini ortaya koymada vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bu nedenledir ki, temel kaynağı toplum ve birey gerçeği olan edebiyat, çağların kendine has yönlerini kaydetmek, örf ve adetlerin en canlı örneklerini saklamak bakımından özel bir değere sahip bulunmaktadır (Alver, 2004: 93). Öte taraftan bir edebiyat eseri ile işlediği dönem arasında bir paralellik de söz konusu olmaktadır. Yazar, içinde yaşadığı toplumsal koşullardan bağımsız değildir, bu bağlamda mevcut durumun sosyal ve tarihsel arka planını görmezlikten gelemez. Sanatkâr gerçeği anlatırken zaruri olarak tarihi ve sosyal gerçekleri de ifade eder (Wellek ve Warren, 1983: 126). Bu durum edebiyatta gerçekçi akım çerçevesinde daha da somutlaşmaktadır.

Gerçekten de edebi yapıtlarda tarih kitaplarından öğrenemeyeceğimiz toplumun gündelik hayatına, kültürel yaşamına ilişkin veriler elde edebilmek mümkündür. Bununla ilgili Er'in [Uğuzman] (1986: 1); Türk edebiyatının farklı türlerinde halkbilime ilişkin zengin bir malzeme bulunduğu ve bu malzemeden halkbilim, budunbilim ve toplumbilimin önemli ölçüde yararlanabileceğine dikkat çektiğini görmekteyiz.

İşte edebiyat sosyolojisinin güçlü yönü de buradan gelmektedir. Türkiye'de ede-

* Halide Edip Adıvar, *Tatarcık*. 14. Basım, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1993.

** Yrd. Doç. Dr. Sosyoloji Bölümü, Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

biyatın gerçekçi akımının yansılarını romanlarında gözlemlediğimiz ve millî edebiyat akımının en önemli temsilcilerinden biri olarak karşımıza çıkan Halide Edip Adıvar'ın Tatarcık (1939) adlı romanında modernleşme sürecinin dinamiklerine, sosyal/kültürel değişimin karakterler üzerinden temsillerine ve farklı boyutlarına rastlamak mümkündür. Çalışmamızın da konusunu oluşturan Tatarcık (1939) romanı, böylece, modernleşme/batılılaşma ana teması çerçevesinde, kadın, eğitim, değerler vb. yan temalar ekseninde incelenmekte ve nitel bir analize tabi tutulmaktadır.

Bu çalışmanın genel olarak amacı ise yazarın cumhuriyet dönemindeki sosyal ve kültürel değişimleri nasıl yorumladığı, hangi toplumsal sorunlara dikkat çektiği ve modernleşme ile ilgili toplumsal algıyı karakterler üzerinden nasıl verdiğini gösterebilmektir. Yazarın gerçekçi akımda değerlendirilen eserlerinde kendi yaşamı ve deneyimlerinin özellikle de roman karakterlerini ve örgüsünü oluşturmada önemli bir etkiye sahip olduğu görülebilir. Yazarın edebi metinleri kuşkusuz onun hayatının, sanat anlayışının, ilgi alanının, gözlem gücünün ve tecrübesinin ürünleridir. Bu nedenle çalışmamızda öncelikle Halide Edip Adıvar'ın yaşamı, sanatı ve eserlerine kısaca değinilmektedir. Ardından Tatarcık (1939) romanı özetlenerek romanın konusu ve yapılan analizin konusu okuyucuya ana hatlarıyla verilmektedir. Çalışmanın son aşamasında, toplumsal değişimin sosyal ve kültürel boyutlarına yönelik bir değerlendirme yapılarak eserdeki sosyolojik arka plan, modernleşme/batılılaşma teması ekseninde çözümlenmektedir.

Osmanlı'da askeri alanda başlayan ve daha sonra toplumun diğer alanlarını kapsayıcı hale gelen Batı teknolojsi ve kültürüyle temas, batılılaşma sorununu gündeme getirmiştir. Yeni bir dünya görüşü sunan Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'ndeki batılılaşma çabalarına ivme kazandırarak yeni bir kimlik arayışı sürecinin de başlatıcısı olmuştur. Örneğin Tanzimat sonrası yeni yaşam tarzının temel tanımlayıcı öğesi olan "alafranga" tabiri, batılı değerler ve yeni bir dünya görüşüne karşılık gelmekteydi. Değerler sistemindeki değişimin tohumları da bu dönemde atılmıştır.

Cumhuriyet dönemine baktığımızda ise yanlış Batılılaşma, dönem yazarlarınca en çok ele alınan, dikkat çekilmek istenen konu haline gelmiştir. Türk romanının temel meselesi özellikle de Tanzimat'tan itibaren yanlış batılılaşma sorunu çerçevesinde şekillenmişti. Mardin (1991: 32-33), Türk kültürünü konu alan tarihçilerin belirtmiş oldukları gibi, bu yazarların en çok iki sorunun üzerinde durduklarını aktarır: Kadının toplumdaki yeri ve üst sınıf erkeklerin batılılaşması. Gerçekten de Osmanlı'da Batı teknolojsi ve kültürüyle temas, yani batılılaşma, aynı zamanda beraberinde yozlaşmayı (yanlış batılılaşma) da getirmiştir. Çünkü bu süreç içinde yalnızca Batı imgesinin oluşumuyla değil, aynı zamanda yeni bir öz kimliğin inşası çabalarıyla da karşılaşılımıştır. Söz konusu bu yozlaşma ile ilgili Moran'ın (2004: 15) sözleri dikkat çekicidir:

"Batı kurumlarını Türkiye'ye getirirken, Batı'da bu kurumların temelinde yatan düşün dünyasını hesaba katmadan kopya ediyorlardı. Batı kültürünü ve yaşam biçimini yüzeyden taklit etmekte onların yaptıkları."

İşte böyle bir değişim ve başkalaşım ortamında Türk romancılar, batılılaşma/ modernleşme sürecinde meydana gelen sosyal ve kültürel değişimleri eleştirel bir perspektifle; alafrangalık, kuşak çatışması, kadının konumu, flört, evlilik usullerindeki değişme,

cinsellik, moda, ahlaki çöküntü, kültürel yozlaşma, eğitim, yoksulluk, aşk, sevgi, ihanet ve sadakat gibi temalar çerçevesinde eserlerinde konu edinerek dönemin toplumsal sorunlarına ışık tutmuşlardır. Öner toy (2011), Halide Edip Adivar'ın romanları ile ilgili yaptığı kapsamlı çözümlemede öne çıkan temalar olarak yanlış batılılaşma, eğitim, kadının eğitimi, dinde tutuculuk, ahlak çöküntüsü, devlet yönetimi vb. konuların toplumsal düzlemde sıklıkla eleştirildikleri tespitini yapmaktadır. Benzer biçimde Er'in [Uğuzman] (1987) Halide Edip'in Sinekli Bakkal romanını kültürel süreçler açısından incelediği çalışmasında da Batı kültürü ile temasın, toplumsal yorumlanışındaki farklılaşmaya dikkat çektiği ve yabancılaşma ile birlikte değerlerdeki değişimi vurguladığı gözlenmektedir.

Halide Edip Adivar, erken Cumhuriyet dönemindeki toplumsal değişme ve modernleşme sorunsalını ele aldığı Tatarcık Roman'ında benzer temaları işlemektedir. 1939 yılında Yedigün dergisinde tefrika edilen Halide Edip'in bu romanı, aynı yıl içerisinde İstanbul'da Muallim Ahmet Halit Kitabevi'nde kitap olarak yayımlanır. Eserin ikinci baskısı ise, 1943 yılında yine aynı yayınevi tarafından yapılır ve o yıl beş kez basılır. 1968'den sonra yapılan baskılar ise sadeleştirilerek yayımlanır. Eserin "Sinekli Bakkal" ve "Zeyno'nun Oğlu" romanlarının bir devamı niteliğinde olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet devrine geçişte, eski-yeni çatışmasının yoğun olarak yaşandığı bir toplumu tasvir ettiği görülmektedir. Tatarcık romanı ile ilgili olarak Aytemiz (2001: 44), "*her sınıftan, farklı görüşleri temsil eden insanın boy gösterdiği bu romanda yazar, adeta dönemin bir panoramasını çizmektedir*" diyerek Tatarcık'ın sosyolojik öğelerinin zenginliğine işaret etmiştir. Öner toy (1984: 13) ise "*Tatarcık'ta Doğu-Batı bileşiminin oluştuğunu görüyoruz. Bu romanda ayrıca aydın gençlerde uyanmaya başlayan köyü kalkındırma düşüncesi de veriliyor*" diyerek eserin kahramanlarının söz konusu modernleşme/batılılaşma sürecindeki rollerine işaret etmektedir.

HALİDE EDİP-ADIVAR'IN YAŞAMI, SANATI VE ESERLERİ

Halide Edip Adivar Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin tanınmış edebiyatçılarından. 1882'de İstanbul'da doğmuş, 9 Ocak 1964'te yine İstanbul'da ölmüştür. Babası Ceyb-i Hümayun kâtiplerinden Mehmet Edip Bey'dir. Annesi Bedrifam Hanım'ı küçük yaşta kaybeden Halide Edip, çocukluk yıllarının çoğunu anneannesinin evinde geçirmiştir. Anılarında anneannesinin ve dedesinin üzerindeki etkileri anlatır.

Halide Edip, Amerikan Kız Koleji'nden ilk mezun olan Türk kızıdır (1901). Okulda derslerinin yanı sıra özel dersler de almıştır. İngilizce, müzik, Kuran ve Arapça derslerinden başka matematiği dönemin en önemli matematikçilerinden Salih Zeki Ökten'den, felsefe ve edebiyatı da felsefeci Rıza Tevfik Bölükbaşı'ndan öğrenmiştir. Rıza Tevfik'in dersleri onun edebiyata olan ilgisini çoğaltmıştır.

Matematikçi Salih Zeki Bey, ilk eşidir (1901). Halide Edip Adivar, eşinden ayrıldıktan sonra İstanbul Kız Lisesi ile Öğretmen Okulu'nda öğretmen ve müfettiş; Cemal Paşa'nın davetiyle gittiği Beyrut ve Şam'da Türk Kız Mektepleri müfettişi olmuş, 1917'de de Adnan Adivar ile evlenmiştir. Halide Edip Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'yi desteklemiştir. İzmir'in işgalini protesto için düzenlenen Fatih, Kadıköy

ve Sultanahmet mitinglerinde yaptığı konuşmalar etkili olmuştur. Ayrıca eşi ile birlikte gittiği İngiltere, Fransa ve Amerika'da on beş yıl kalmıştır (1925-1938). Amerika'da Columbia Üniversitesi'nde (1931-1932) ve Mahatma Gandhi'nin davetiyle de Delhi İslam Üniversitesi'nde (1935) misafir profesör olarak dersler vermiştir. Adnan Adıvar'ın İzmir suikastıyla ilgili görülerek yargılanması nedeniyle bir süre İngiltere'de kalmıştır. Mustafa Kemal'in ölümünden sonra yurda geri dönmüştür. Halide Edip-Adıvar, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde Batı edebiyatı dersleri vermiştir. 1950-54 arası eşi Adnan Adıvar ile birlikte milletvekilliği yapmıştır.

İlk yazılarını Meşrutiyet'ten sonra Tanin gazetesinde Salih Zeki imzasıyla yayımlamıştır. Daha sonra öykülerini ve Yakup Kadri, Mehmet Emin, Ömer Seyfettin gibi yazarlar hakkındaki incelemelerini kendi imzasıyla yazmıştır. Büyük Mecmua'nın başyazarlığını yapmıştır. İlk ürünlerinde Batı edebiyatının yoğun etkisinde kalan ve duygusal aşk öykülerini konu seçen Halide Edip, sonraları daha gerçekçi eserler vermiştir. Sinekli Bakkal romanıyla CHP Roman Armağanı'nı kazanmıştır (1942). Ölümünden sonra romanları, dili sadeleştirerek yeniden basılmıştır.

Romanları: Heyula (1909), Raik'in Annesi (1908), Seyyiye Talip (1910), Handan (1912), Yeni Turan (1912), Ateşten Gömlek (1922), Vurun Kahpeye (1923), Sinekli Bakkal (1935), Yolpalas Cinayeti (1936-37), Tatarcık (1939), Sonsuz Panayır (1946), Döner Ayna (1953), Sevda Sokağı Komedyası (1959), Hayat Parçaları (1963).

Öyküleri: Harap Mabetler (1911), Dağa Çıkan Kurt (1922), Kubbede Kalan Hoş Seda, İzmir'den Bursa'ya (1963).

Tiyatro Eserleri: Kenan Çobanları (1918), Maske ve Ruh (1937)

Halide Edip Adıvar'ın yukarıda sıralanan eserlerinin dışında birçok makalesi ve çeviri eserleri bulunmaktadır.

TATARCİK ROMANININ ÖZETİ

Roman, Boğaziçi'nin Vatan Semtindeki Poyraz Köyü'nde geçmektedir. Poyraz Köyü, Karadeniz'e bakan, modası geçmiş diye nitelenen, yıkık köylerden biridir. Romanın başkahramanı, kitaba ismini veren Tatarcık adında bir kızdır. Romanın "Tatarcık" isimli giriş bölümünde Tatarcık şöyle anlatılır: "*Yalnız Tatarcık denilen kız kendi kuşağından olan herhangi bir Türk kızının ayrı ayrı ve biraz da aykırı olan yönlerini kendinde toplamış olan bir yaratıktır*" (s.11).

Romanın devam eden ilk bölümünde, Poyraz Köyü'nün özellikleri de anlatılır. Yalılarla dolmuş, eski İstanbulluların yaşadığı bu köyün okullara, ayrıca üniversiteye giden başarılı gençleri de vardır. Bunun yanında esnaf, tek atlı araba sürücüleri, fakir emekli memurlar, eski biçim birkaç ihtiyar aydın, üç beş şeyh eskisi, köyün halkını oluşturur. Tatarcık'ın ismi, babasının Tatar olmasından ileri gelmektedir. Babası Osman Kaptan denizcidir, köye yirmi sekiz yıl önce yüzbaşı formasıyla gelmiştir. Anadolu zaferinin kazanılmasında onun da payı vardır, Osman Kaptan, savaş sırasında Karadeniz'den silah

kaçırmıştır. Daha sonra, Çerkez olan karısıyla evlenmiş ve bu evlilik sonucunda Tatarcık dünyaya gelmiştir.

Osman Kaptan çok iyi derecede İngilizce bilmektedir. Katı kuralları vardır. Her gittiği yere yenilikler getirir. Kimseyle pek içli dışlı olmaz; köy halkı tarafından hor görülür. Köy halkı onu içine almaktan yıllarca kaçar; Osman Kaptan'a ters davranır.

Asıl adı Lale olan Tatarcık, bir gün köy kahvesine gider ve boğuk bir sesle babasının öldüğünü duyurur. Bunu duyanlar suçluluk hissine kapılırlar ve cenaze töreni yapılıır. Karısı, diğer kadınlardan farklı olarak soğukluğu ve çetrefilliğiyle yine, alışılmışın dışında davranır, ağlayıp dövünmez. Bu duruma hiç kimse şaşırılmamıştır; çünkü Osman Kaptan'ın karısı olduğundan ona benzetilir.

Lale'ye Tatarcık ismi babasının ölümünden sonra verilir. Çünkü bu olaydan sonra kız babasına daha da çok benzemekte, yaptığı her işte babasını hatırlatmaktadır. Denizciliği de en az babası kadar iyi yapmaktadır.

Tatarcık yaşlıları arasında ağır ve gençliğin zaaflarına karşıt bulunur ve garipsenir. Genç kızlar gibi giyinmez, modayı takip etmez. Babasından öğrendiği İngilizce ile İngilizce dersleri vermeye başlar. Böylece, çağrıldığı bir toplantıda başarılı bir genç tarafından beğenilmesi, köyün süslü püslü genç kızları tarafından kıskanılır ve toplantılara bir daha çağrılmamaya başlanır.

Tatarcık'ın Bisikleti isimli bölümde, Tatarcık on sekiz yaşına gelmiştir ve kandilli Kız Lisesi'ni birinci olarak bitirmiştir. Babasının ölümünden sonra maaşı kesildiği için yoksulluğa düşmüş olmakla beraber hem yalısını tek başına onarmış, hem çalışmış, dersler vermiş, keçi otlatmış, balık tutmuş, tüm bu direnişleriyle annesini namerde muhtaç etmemiştir.

Yazın sonunda, Arnavutköy Kız Koleji'ne gittiği duyulur, daha sonra girdiği İngilizce sınavını kazanınca aynı okulda İngilizce öğretmeni olur. Artık, daha rahat yıllar onu beklemektedir. İyi giyinir; aldığı eğitimle farklı görünür; büyüdükçe güzelleşir. Okula gidip gelirken kullandığı bir bisikleti de olmuştur artık. Ancak, mahalleli başka bisikletlere kulak asmadığı halde Tatarcık'ın bisikletine katlanamıyordu. Bunun sebebini ise, birtakım olaylar zinciri açıklamaktadır.

Tatarcık bir gün yolun ortasında yürüyen Kör İsmail'e yolun kenarından yürümesi gerektiğini söylemiş, Kör İsmail ise bu uyarıya kızarak köylüleri Tatarcığa karşı kıskırtmıştır. Bu arada, Poyraz Köyü'ne dışarıdan gelen tek bir yalı sahibi vardır: Sungur Balta. Çok zengin olan bu adamın yalısı Kübik bir tarzdadır; camlı balkonlarıyla, girinti ve çıkıntılarında dikkati çeken rengârenk boyaıyla bu yalı, köyde boy göstermektedir. Bay Balta, I. Dünya Savaşı yıllarında Kurtuluş Cephesi'nde yer almış, Cumhuriyet döneminde ise daha sonra mebus olmuştur. Yaptıklarıyla her fırsatta övünen bu adam, gösteriş meraklısı tavırlarıyla onu dinleyenleri sıkboğaz etmektedir. Tatarcık'ın babasını ve kahramanlığını duyan Bay Balta, kızın İngilizce bildiğini duyunca onu yazışmalarında tercümanlık yapması için işe alır. Böylece Tatarcık sekreterliğe başlar.

Feridun Paşa Korusu isimli bölümde, söz konusu korunun ismini Feridun Paşa'dan aldığı ve sosyo-ekonomik koşullar açısından fakirleşen yalıların durumuna düşmediği

anlatılır. Feridun Paşa, 80-90 yaşlarında, sekiz oğlunu da cephelerde şehit vermiş, üç kızını da askerlerle evli olan, kızlarından olan torunlara sahiptir. Feridun Paşa'nın zamanında binbaşı olduğu ve Plevne Kuşatması'na katıldığı yılların anılarını sıklıkla anlatan bir ihtiyar olduğu anlatılmaktadır. On kadınla evlenmiştir ve Gülizar hanımla son evliliğini gerçekleştirmiştir. Bu bölümde daha çok onun hikâyesi anlatılmaktadır.

Tralalla... Tralalla... başlıklı bölümde, olaylar aralarında Albay Nihat'ın oğlu Haşim'in de olduğu gençlerin koruda kamp yapmaya karar vermeleriyle şekillenir. Gençlerin çoğu askerliğini yapmıştır. Gülizar Hanım, Paşa Efendi'nin kamp durumundan rahatsız olacağını düşünür ve gençlerin kamp yapma isteklerine akıl erdiremez. Gençlerin arasında Haşim'in teyze oğlu Salim de vardır. Diğer arkadaşları vapurla geleceklerdir ve Salim de Haşim'in yanına, iskeleye gider. Yedi arkadaşın hepsi de üniversite öğrencisidir. Aralarında öğretmenler ve Fransızca okutmanları vardır.

Bir gün iskelede arkadaşlarını beklerlerken Salim ve Halim, genç ve güzel bir kıza rastlarlar. Makyajı ve kıyafetleriyle göz kamaştırıcıdır genç kız. Yanına gitmeye cesaret edemezler. Uzaktan selam verirler. Derken, Tatarcık da iskelede belirir. "*Amerikan kolejinden dostu olan ve Poyraz Köyü'nde halka medeniyet getirme düşüncesini, Amerika'daki sosyal hareketler akımını anlatırken Tatarcık'a aşılması olan Miss. Barkley bugün ona misafir geliyordur*" (s.56). Bu arada, Boğaz tarafından gelen şık, beyaz yat, Kübik Palas yatıdır. Sungur Balta ve sekreteri vardır yatta. Sekreteri Tatarcık'ı okuldan tanıyordur ve Bay Balta'ya onu gösterir. Yat limana yaklaşır. Bay Balta, Tatarcık'a selam verir ve Osman Kaptan'ın seneler önce onu nasıl Anadolu'ya kaçırdığını anlatır anlatmaz onu yatına davet eder. Tatarcık misafir beklediğini belirtir ve bir an önce arkadan gelen vapura yer vermeleri için acele etmelerinde ısrar eder: "*Vapur yanaşacak, halkı tedirgin ediyorsunuz efendim, halkın hakkına saygısızlık ediyorsunuz... Burası demokrat memleket*" (s.57). Yat uzaklaşır; gençler arkadaşlarına ve Tatarcık da misafirine kavuşur.

Romanın **Dam Altı, Çadır Altı** kısmında, Tatarcık Miss. Barkley'i evlerinde anesiyle tanıştırtıp sohbet dalmıştır. Helen Barkley, manzara karşısında büyülenmiştir. Tatarcık'ı daha yakından tanımak ister; ancak, sohbetlerinde önyargılarından kurtulamamaktadır. Örneğin, Bebek'te gördüğü yeni zengin Türk evlerinin çoğunu zevksiz ve taklitçi olarak değerlendirmekte ve bu bakımdan eleştirmektedir.

Bu arada, çadır kuran gençler aralarında kura çekmektedirler. Böylece, birlikte kalacak olanlar belirlenecektir. Aynı zamanda, gençler sohbet etmektedirler. Şinasi, vaktiyle sarıklı olan, İstanbul'a özgü alafrangalaşmış eski bir kazaskerin oğludur. Eski geleneklere bağlı, fakat Noel gecelerinde küçük bir ağacı süslemekten geri kalmayan bir aileden gelmektedir. Bu bakımdan Şinasi, eski ve yeninin sentezi olarak görülebilecek olan bu kültürel pratiği karakterinde de yansıtmaktadır.

Safa, Aksaraylıdır. Safa'nın annesi, Şinasi'nin dadılığını yapmıştır. Galatasaray'a gitmesini biraz da Şinasi'nin annesine borçludur. Buna karşılık, okul çevresine tam alışmamış ve Galatasaray'ı bütün yönleriyle Batı müessesesi olarak tanımlamaktadır. Babası için Müslüman olmayan herkes asılmaya layıktır. Babasına benzemesine karşın, Safa yeni usul bir softadır.

Ahmet, bir bakkalın oğludur. Babasına benziyordur ve hayata karşı motivasyonu paradır. Ona göre, fakirlik sosyal bir hastalıktır. Galatasaray'a Safa'nın aksine Ahmet çok çabuk uyum sağlamıştır. “*Galatasaraylıya doğal gelen iyi giyinmek, alafranga davranış onda bir ideal biçimini almıştır*” (s.71). Para, onun için güç olmuştur.

Devrin meşhur aktörü Gary Cooper'a benzeyen Recep bu yedi arkadaşın arasında en yaşlı olanıdır. Otuz yaşında olmasına karşın genç görünür. Tek Galatasaraylı olmayan odur. Robert Kolej'de öğrenim yaptıktan sonra Cambridge'ye gitmiş, orada dört yıl kalmıştır. Tavırları ve hareketleriyle güvenilir, sadık bir dost olmakla birlikte örnek bir delikanlıdır da.

Hasan'ın küçüklüğü Diyarbakır'da geçmiştir. Galatasaray'ı bitirdikten sonra Tıbbiye'ye kaydolmuştur. Babası Feridun Paşa ile yıllardır görüşen bir yarıbaydır. Haso diye de çağrılan Hasan'ın bu lakabı, annesinin Diyarbakırlı bir Kürt kızı olmasından ileri gelir.

Gençler çadırlarını kurarlarken iskelede Salim ile Haşim'in görüp büyülendikleri güzel kız Zehra kamp alanına yaklaşmaktadır. Küçük bir selamlaşmanın ardından genç kız arkadaşlarının geleceğini söyler. Gençler, Zehra ve arkadaşlarını çay içmek için davet ederler. Herkes bu münasebetten dolayı heyecanlıdır. Ancak, Recep Tatarcık'a ilgi duymakta, Zehra'yı iyi görünümünün dışında çekici bulmamaktadır. Recep, Miss. Barkley ile vapurda tanışmıştır ve görüşmek için randevu almıştır. Bu ziyarette Tatarcık'ı da görecektir.

Üç kız, Yedi oğlan bölümünde, kamp yapan yedi genç ve Zehra, Zehra'nın misafirleri birliktedirler. Bu arada, Recep de Miss. Barkley ile toplantıya katılmıştır. Zehra tüm erkeklerin ilgisini üzerine çekmeye çalışır. Fakat Recep bundan rahatsız olur ve ondan kaçarak Miss. Barkley ile sohbetine devam eder. Recep kalkmak üzereyken karşıdan Albay Nihat ile Lale görünürler. Recep daha önce Haşim'in oyununa gelerek Lale'ye Bayan Tatarcık diye hitap eder. Lale bozulur. Herkes durumu anladığı halde Recep ne olup bittiğini anlayamaz. Daha sonra, Lale, Recep ve Miss. Barkley ayrılırlar. Recep Lale'den özür diler. Recep Lale'ye yoğun hisler beslemektedir.

Kız, Oğlan ve Deniz bölümünde, Recep Lale'nin yalısına yakın boğulma numarası yapmaktadır. Bunu gören Lale, Recep'i kurtarır. Recep, Lale, Lale'nin annesi ve Miss. Barkley, olayın üzerine birlikte oturup kahvaltı ederler. Derken, karşıdan yedi genç arkadaş gelmektedir. Recep'i de yanlarına alırlar. Herkes Recep'e geçmiş olsun dileklerini iletirken Haşim şüpheli ve sert bir tavırla Recep'e bir kadın tarafından kurtarılmanın hoş olmadığı şeklindeki fikirlerini aktarır. Recep, Lale'ye âşık olduğunu sezmekte, ancak Lale'ye karşı geliştirdiği olumsuz tavır onunla olan iletişimini güçleştirmektedir. Bu arada, Recep hayaller kurmaktadır. Derken, Sungur Balta yüzerek salapuryaya yaklaşır ve tanışmak ister, onları eve davet eder. **Kamp Meselesi** başlıklı bölümde, Albay Nihat, eşi, kamp yapan yedi genç, Zehra ve Lale, Albay Nihat'ın evinde bir araya gelirler ve kamp hakkında neşeli ve güzel bir sohbe başlarlar. Bu arada, Zehra Recep'i, Recep Lale'yi, Haşim Zehra'yı izlemekte, bu karışık durum ise herkesçe fark edilmektedir. Gecenin sonunda Recep Lale'nin elini hiç bırakmayacakmış gibi sıkı sıkı tutar. Zehra ise Lale'nin kıyafeti ve görünüşüyle kendininkini kıyaslar; üzerindeki gece kıyafetine nazaran Lale'ninkini küçük görmektedir.

Öldükten Sonra Dirilenler bölümünde, roman, ihtiyar Paşa Baba'nın artık yorgun ve çökmüş vücudunun yanında zihninde onunla oyunlar oynamasıyla devam etmektedir. Paşa Baba, savaş cephelerinde kaybettiği oğullarının yerine kamp yapan yedi genci koymakta, tatlı hayallere dalmaktadır. Bu arada, aşağı kattaki yemek, eğlence ve sohbet sürmektedir. Paşa Baba gençleri görmek üzere, yasak olmasına rağmen, aşağı iner. Oğullarının öldükten sonra dirildikleri inancıyla gençlere oğullarıymış gibi bakar ve konuşur. Onları evlendireceğini söyler. Aslında, torunu olan Haşim'i Zehra'ya yakıştırır. Çünkü Haşim'in hepsinden farklı olarak lider ve baş olma özelliği vardır. Lale'yi (Tatarcık) tanıyıp, babası Osman Kaptan'ı anımsar ve onu saygıyla anar. Her zaman olduğu gibi Lale, tüm ilgiyi üzerinde toplamıştır.

Suzan'ın İsim Gecesi bölümü romanın son bölümü olmakla birlikte başkahraman Lale için olduğu kadar orta yaşlılar, yaşlılar ve kamp yapan yedi genç için de mutlu bir sonun gerçekleştiği bölümdür. Suzan'ın isim gecesi için Poyraz Köyü halkı ile birlikte, tüm roman şahıslarının ve Sungur Balta ile birlikte zengin iş arkadaşlarının Bay Balta'nın verdiği yemekte bir araya gelmesi, romanın sürükleyip getirdiği olaylar ve görüşler zincirinin son bulduğu halka olmuştur. Bu bölümde, genç ve güzel bayanlar kendilerine en uygun eşi seçmede istekliken, Bay Balta verdiği yemekte nutuklar çekme hevesiyle zenginliğini ve soyluluğunu sergileme merakındadır. Orta yaşlı kadınlar, genç kızları hakkında dedikodularla meşgullerken beş kahramanımız ve Lale köyün çocuklarıyla ilgilenmekte, özellikle Lale çocuklara bir anne şefkatiyle yaklaşmaktadır. Alafranga dans müzikleri çalınmakta ve nihayet Lale ile Recep, Haşim ile Zehra konuşarak anlaştıktan sonra dans ederek nişanlanmaya karar vermektedirler. Daha birçok genç için aynı münasebet söz konusu olurken Şinasi gözlerden uzakta yalnız başına kalır. Recep, Lale ile birlikte köyün modernleşmesi misyonunu üstleneceğine ve halkın avukatı olacağına, avukat tutamayacak olan insanlara yardım edeceğine söz verir. Roman burada son bulur.

ESERİN SOSYAL/KÜLTÜREL DEĞİŞME BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Halide Edip Adıvar, Cumhuriyetin ilk dönemlerini konu almış Tatarcık adını taşıyan bu eserini, Tanzimat'tan bu yana Cumhuriyet yıllarını da kapsayan batılılaşma/ çağdaşlaşma çabalarını ve süreçlerini, dönemin belirgin özelliklerinden olan geleneksellikten modernleşmeye geçiş ekseninde; kültürel değişme örneklerini Türk romanına kazandırmıştır.

Dönemin toplumsal koşullarının ve sıkıntılarının kaynağında bu dönemin bir geçiş dönemi olması, önemli bir etkidir. Romanda, eserin başkahramanı olan Tatarcık'ın en belirgin özelliği, gelenekselliğe başkaldırması ve modernleşmeyi hem kendi yaşantısında gerçekleştirmesi ve hem de çevresindekilere aşımaya çalışmasıdır. Bekiroğlu (1999: 64), Halide Edip Adıvar'a göre ideal kadın tipinin tıpkı Doğu- Batı çatışmasından çıkan sentezde olduğu gibi: "*doğulu kadının şefkat ve sevgisi ile batılı kadının kendine güvenini bir araya getirerek toplumsal hayatta kimliğini kaybetmeden yer alan*" olarak tespit eder. İşte Tatarcık karakteri de romanda bu özellikleri taşıyan bir kadın olarak kar-

şımıza çıkar. Yazarın idealize ettiği kadınlarla ilgili olarak Calayir Küçükgörmen (2010: 88), aynen Tatarcık'ta olduğu gibi kadının sosyal ve siyasi konulardaki duyarlılıklarının sadece düşünce bazında kalmadığını, ideal kadının inandığı değerler adına mücadele vererek bunları eyleme döken kadın olduğunu aktarır.

Tatarcık'ın Bisikleti adlı bölümde, Tatarcık bisikletiyle eve dönerken yolun ortasında yürümekte olan Kör İsmail'e korna çalar. Kör İsmail umursamadan yolun ortasından yürümeye devam eder. Bunun üzerine Tatarcık Kör İsmail'e, "*Seni yaya kaldırımında yürümeye alıştıracam İsmail Ağa...*" (s.28) demektedir. Romanın genel havası ise bu cümlede sarf edilen sözler paralelindedir. Burada roman kahramanının eğitimci rolü dikkati çekmektedir. Kadın öğretmen imajı, yeni bir toplum inşa etmede eğitimin rolüne işaret etmektedir ve "*Tatarcık (Lale) da bu öğretmenlerden biridir ve bu kutsal mesleği her şeyin üstünde tutar*" (Tezcan, 2012: 80).

Romanda eğitim, diğer karakterler üzerinden de önemi vurgulanan bir özellik olarak karşımıza çıkar. Salim çok akıllı ve zekidir. Galatasaray'ı bitirince dört yıl Fransa'da Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe ve edebiyat bölümlerinde lisans, doktora programlarını tamamlamış, "Devrimin Psikolojik Etkenleri" adında Fransızca bir tez hazırlamıştır. Açık doçentlik kadrosu bulamayan Salim, bu durumdan yakınmaktadır. Bir gün Milli Eğitim Bakanlığı'nda işini takip ederken bir memur onunla alay eder. Memur, yurtdışında alınan eğitimle iş bulunmadığını, bağlantıları ve arkalarının sağlamlığıyla ilkokuldan mezun olanların bile kolayca iş bulduğunu söyleyerek doktoranın gereksiz ve beyin sulandırıcı olduğu için kötü bir şey olduğunu söyler. Burada bir yanda modernleşmenin en önemli gücü olarak karşımıza çıkan eğitilmiş gençler bulunmaktadır, öte yanda ise eski değerlerin de çözülmüş olduğu son derece niteliksiz olana vurgu yapan bir eğitim anlayışının ürünü olan kişilerin varlığı dikkati çekmektedir.

Eserdeki karakterler üç farklı nesli temsil etmektedir. Bay Balta, Paşa Baba, Albay Nihat, Gülizar gibi yaşlı ve orta yaşlıların arasında Recep, Haşim, Şinasi, Zehra ve Lale (Tatarcık) gibi gençler de yaşam tarzları ve karakterleriyle geleneksel ve modern kültürün karşılıklı ilişkilerini ortaya sermektedirler. Romanın başında Sungur Balta'nın temsil ettiği yeni türemiş burjuva sınıfının eleştirisini, romanın ilerleyen sayfalarında bedenlerini ön plana çıkartarak zengin koca peşinde koşan Zehra, Fıtnat ve Dürdane gibi kadınların eleştirisine bıraktığını görüyoruz (Uygun Aytemiz, 2001: 54). Bir yanda cinsel kimliklerinden arınıp erkeğin yanında yol arkadaşı olarak rol alan kadınlar ve diğer yanda yeni türeyen zengin sınıftaki yozlaşmanın temsilcileri olarak sunulan kadınlar yer almaktadır (Uygun Aytemiz, 2001: 8).

Roman'ın giriş bölümünde Tatarcık'ın karakteri ile ilgili doğrudan çok az bilgi verilmektedir. Buna karşılık dönemin önde gelen gazeteci ve yazar kadınlarından olan Suat Derviş'e göre ise Tatarcık hiç de kendi devrinin kadınlarının özelliklerini yansıtan bir kadın değildir. Aksine tatarcık eğitilmiş, çalışarak hayatını kazanan bir genç kızdır ve devrin kadınları için ise bir model olarak öne sürülür. Behice Boran (1992: 14-15) da benzer bir tespitte bulunur. Ona göre Tatarcık'ın yetişme biçimi diğer kızlar gibi değildir: Halide Edip Adıvar'ın "mektepe sıralarını dolduran siyah önlüklü, beyaz yakalı, haricen birbirine benzeyen ve hayatları istisnai şartları ihtiva etmeyen kızlar arasından" kişilerini seçmesi

gerekirdi. Ancak böyle yaptığında yeni kuşağı ve onun sorunlarını ortaya koyabilirdi. Fakat Tatarcık yaşadığı dönemi ve toplumu temsil etmez, onun ilerisinde yer alan örnek bir karakterdir.

Eserde, alafranga yaşam tarzı yeni kuşağın benimsediği bir değer olarak ortaya çıkmakta, diğer yandan, gençlerin ailelerinden edindikleri geleneksel değer yargıları ile çağdaş değerlerin kimi zaman dikotomik bir görünüme büründüğü de gözden kaçmamaktadır. Yobazlık-Laiklik, gelenekçilik-modernlik, eğitimlilik-eğitimsizlik gibi birbirleriyle çatışan olguları da eserde anlatılan olaylarda gözlemleyebiliyoruz.

Özellikle, Cumhuriyet'in ilk yılları, ileri medeniyetlere ulaşma çabalarının topluma kabul ettirilmesi için verilen mücadeleyi imlemektedir. Bu yönde, birçok öğrenci yurtdışına gönderilmiş ve orada eğitim görmüştür. Çağdaş ülkelerin bilgi, becerilerinin yanı sıra kültürel öğeleri de bu sayede Türkiye'ye girmeye başlamıştır. Aslında bu süreç Tanzimat ile birlikte başlamıştır ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında doruğa ulaşmıştır denilebilir. Eserdeki gençlerin birçoğu kolej mezunudur ve Avrupa'da yükseköğrenim görmüştür. Bu çerçevede, Türkiye'ye bakışları da Avrupalı bir tarzdadır. Diğer yandan, eski değerler ile yeni değerlerin çatışması ya da kaynaşması durumu da söz konusudur. Örneğin, eserin bir bölümünde Şinasi'nin ailesi şu şekilde betimlenmektedir:

“Şinasi'nin ailesi atadan kalma, Emirgan civarında ünlü olan Nizami-zade Korusu'nda yaşardı. Babası Nazmi Efendi vaktiyle İstanbul'a özgü alafrangalaşmış eski bir kazaskerdi. Cumhuriyet devrine latasını şalvarını atıp, sakalını, bıyığını tıraş etmek fırsatını verdiği için dört elle sarıldı. İstanbul'un en iyi terzilerinden giyinen Nazmi Efendi, aynı zamanda İstanbul'da en Avrupalı görünen örneklerinden biri oluverdi” (s.66).*

Cumhuriyet Devrimleri hızlı bir toplumsal/kültürel değişimin habercisi olmuştur. Türk Aydınlanması olarak da adlandırılan bu durumun etkileri ve sonuçları özellikle 1950'lerin sonuna kadar özenle işlenmiştir. Yeni bir modern Türk kültürü yaratma çabalarının meyveleri olarak bu dönemin edebiyat eserleri modernleşmeyi temel, olumlu bir veri olarak ele almaktadırlar. Tartışmanın alevlendiği nokta ise modern addedilen toplumlardan nelerin örnek alınıp alınmayacağı noktasındadır. Bu dönemde çoğunlukla, Batının tekniğinin alınıp milli, manevi değerlerin korunması gerektiği fikri egemen olmuştur. Fakat kültürel etkileşimin bir sonucu olarak bu sadece fıkirselsel düzeyde kalmıştır. Özellikle, sıradan halk tabakası ile aydın azınlığın değer yargıları ve yaşam tarzları çakışmış, bu çakışma ve çatışma toplumsal/kültürel değişim ve dönüşümü hızlandırmıştır. Batıda eğitim almış aydın zümre Cumhuriyet'in temel ilkelerini savunarak halkın bu ilkeleri sindirmesi için mücadele etmiştir. Başöğretmen Atatürk imgesi, bu kılavuzluk sorumluluğunu eğitim görmüş küçük azınlığa yüklemiştir. Eserde, Tatarcık'ın ve Recep'in halkı eğiteceklerini (medenileştireceklerini) ve onlara koşulsuz yardımcı olacaklarını söylemeleri de bu döngünün somut delili olarak ortaya çıkmaktadır.

Romanda Gary Cooper'a çok benzediği vurgulanan Recep, adeta Doğu ve Batı'nın

* Eskiden hocaların giydikleri, yaka ve kolları setre biçiminde, kalınca ve uzun üstlük.

sentezi konumundadır. Muhafazakâr olduğu kadar Batı'yı da çok iyi bilir. İnci Enginün'e göre (1978: 302) Halide Edip'in Recep karakterinin mükemmel ve ideal tipe ulaşılacağı fikrini bu romanla ortaya koyması anlamlıdır. Recep ailesinin önceki nesillerinde görülen gelenekleri adeta tasfiye ede ede ortaya çıkan, toplumun muhtaç olduğu ideal bir tiptir. O, hiçbir şeyi bağıra çağıra söylemez. Kuru değildir. Onda fikir önemli olmakla beraber, duygu daha ön plandadır. Halide Edip'e göre Recep doğuludur, fakat duygusu mantığının emrindedir ve bu özelliği, onu senteze ulaştırır.

Romanda sözü edilen değerlerin değişimini ve kültürel değişimin yarattığı eski ile yeni arasında kalmışlığı daha iyi görebilmek için eserde geçen şu satırları okumak yeterli gibi görünmektedir:

“Ramazanda bütün aile ya oruçludur yahut öyle görünür; cemaatle teravih namazı kılar. Mısır radyosundan Kuran dinledikleri vakit ihtiyar bayanlar başlarını örter ve çoğu “Allah Allah, suphanallah” gibi sesler çıkarırdı. Fakat hepsi yılbaşında dostlarına resimli kartlar yollar. Noel gecesi kordan küçük bir çam kesilir, üstüne hediyeler ve elektrik ampulleri asılır, gelin teliyle süslenir, salonun ortasına dikilir ve o gece gençler sabaha kadar dans eder. Ve Nizamizade ailesi yeni devrin yalnız eğlencelerini değil, batıl inançlarını da benimsemiştir. Bay Nazmi, bir şirket idaresine üye atanmak için Ankara kazan o kepçe dolaşırken, kendisine özgü kibar üslubuyla nüfuzlu zatlara hulus çakarken, karısı köşklerinde Zekeriya sofrası kurar, efendisinin gömleğini Kasımpaşa'da ün salmış sabık bir şeyh efendiye okutur. Fakat şeyh efendinin bazı nüfuzlu zatların çamaşırını zaten gizliden gizliye okuduğunu soruşturduktan sonra” (s.66-67).*

Yukarıdaki alıntıda görülebileceği gibi Batı kültürü ile temas toplumun gündelik yaşam pratiklerini de etkileyerek değişime uğratmıştır. Dinsel dünya algısı büyük oranda Batı kültürünün etkisiyle değişmeye ve son derece biçimsel bir özellik kazanmaya başlamıştır.

Öte taraftan romanda dini değerlerle ilgili olarak kuşaklar arası bir çatışmanın olduğu dikkati çekmektedir. Örneğin eserin Feridun Paşa Korusu adlı bölümünde Albay Nihat, kayınbabasından en çok din konusunda farklılık gösterir. İhtiyar, dini gerekli sayan kuşaktandır. Damadı, tersine, din ortadan tümüyle kalkmadıkça dünyanın medenileşmeyeceğine inanır. O, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında filizlenen materyalist felsefeyle düşünmektedir. Dolayısıyla, yaşlılar ona her zaman “zındık, Frenk bozması” gibi yakıştırmalarla yaklaşmaktadırlar. Fransız Devrimi adlı bir eser hazırlamakta, bunun için de İngilizce kaynaklardan yararlanmaktadır. Bu yüzden kendisine bir sekreter arar. İşte, Tatarcık ile yolları bu noktada kesişir. Feridun Paşa Korusu, Tatarcık'ın ilk defa üçüncü kuşakla ilişki kurduğu yer olmuştur.

Din konusuna paralel olarak, değerlerin değişmesine ve hatta deforme olmasına bir örnek de paranın, gücün, mekanik ilişkilerin birincil konuma yükselmesi örnek verilebilir. Gençlerden Ahmet için yazar şunları söylemektedir: “Onun için birinci ve tek ideal:

* Dalkavukluk etmek, yaranmaya çalışmak.

Para = güç. Yalnız zengin milletler, yalnız paralı kimseler güçlüdür, medenidir” (s.71).

Eserde, kadına bakış da ayrı bir yer tutmaktadır. Kadınları ikiye ayıran ve Fransa’da kaldığı yılların etkisiyle en azından iki kadınla aynı anda evlenmeyen Feridun Paşa’nın kadına bakışı eserde şöyle anlatılır: “*Analara saygı gösterin, karılar helal mal gibi kullanılır, kadınların topunu birden erkek korumakla yükümlüdür. Fakat kadın erkekten daha yüksek yahut alçak ne olursa olsun hiçbir zaman erkekle eşit sayılmaz” (s.41).* Feridun Paşa’nın damadı emekli Albay Nihat, en azından Paşa babasından iki yüzyıl ileridedir. Her ikisinin de asker olmasına karşın farklı özellikleri vardır. “*Paşa Baba’ya göre, ordular daima kişisel cesarete, manevi inanışlara, özellikle dini güce dayanır. Albay Nihat’a göre, askerlik bugün sadece bilime, teknik yeteneğe dayanır” (s.43).*

On kadınla evlenen ve yaşı oldukça ilerlemiş olan Feridun Paşa’nın kadına bakışına karşılık eserde Salim, Safa ve Haşim’in, Recep’in Lale tarafından boğulmaktan kurtarılması durumu üzerine giriştikleri söz dalaşı yine birbirinden farklı iki bakışın izlerini taşımaktadır. Haşim, bir erkeğin başka bir kadına muhtaç olmasını hazmedememektedir. Erkeğin ağzından lokmasını alan kadın imgesiyle kadının her zaman ikincil konumda olması gerektiğini savlamaktadır. Salim şöyle sorar: “*Erkeğin kazancını yutan, erkeği esir gibi incisi, boncuğu için çalıştıran, sömüren odalık ruhlu, aşağılık kadın daha iyi mi Haşim?” (s.127).* Buna karşılık, Haşim’in verdiği cevap tutucu ve gerici bir tarzdadır: “*Elbet... Çünkü o yardım istemez... Onu her dairede, her alanda rakip olarak karşımızda görmezsiniz, onu isterseniz evinize kaparsınız” (s.127).* Salim’in kendine güvenen, becerikli ve çalışkan kadın savunusunun karşısına Haşim boyun eğen, erkeğinin sözünden çıkmayan kadın imajını çıkarmaktadır. Ahmet ise tartışmayı sona erdirmek için araya girer ve amacına ulaşır: “*Kadın kavgası etmeyin be. Sevgili, ana, kardeş, karı... Mademki onlarsız yaşayamıyoruz, mademki herkes kendi gönlüne göre eş arıyor, kadın şöyle olmalı, böyle olmalı lafını bırakın” (s.127).*

Erkeklerin kadına bakışı ile ilgili yukarıdaki alıntılarda görülen farklı yorumların yanı sıra Halide Edip Adıvar’ın özellikle de Tatarcık karakteri üzerinden idealize ettiği kadın imgesini oğlan gibi, erkek gibi vb. benzetmeleriyle yüceltmeyi amaçladığı dikkati çekmektedir (Uygun Aytemiz, 2001; Tezcan, 2012). Kadınlar; geleneksel kültürü devam ettiren muhafazakâr kadınlar, onların karşıtları olarak yorumlanan yabancı kadınlar; öte tarafta modernleşme sürecinde değişime uğrayarak değerleri de farklılaşarak ortaya çıkan alafranga kadınlar ve ideal kadınlar olmak üzere, olumlu ve olumsuz yönleriyle ortaya konmaktadır (Celayir Küçükgörmen, 2010: 39).

Romanda adı geçen kadın karakterlerin giyim-kuşamındaki farklılıklar ve değişimler de dikkati çekmektedir. İlk dönemlerde çarşafın daha süslü olması, kıyafetin tüllü şemsiye, kabarık peruk gibi aksesuarlarla tamamlanması şeklinde kendini gösteren bu alafranga giyim zamanla dekolte, daha açık ve bol takılı bir şekle bürünmüştür. Başka bir deyişle, aynen idealize edilen kadınlarda görüldüğü gibi alafranga kadın karakterlerde de geleneksel formlardan modern kıyafetlere geçiş dikkati çekmektedir (Uygun Aytemiz, 2001: 54; Calayir Küçükgörmen, 2010: 65, 219; Öner, 2011: 39).

Haşim, kültürel değişme karşısında arada kalmışlığı simgelemektedir. Gerek din, gerek değerler hakkındaki fikirleri kendi içinde tutarsızdır, buna rağmen çağdaşlığın olumlu

olduğunu savunmakta ve fakat bunu tam manasıyla içselleştirememektedir. Recep ve Lale birbirlerine uygun görünmektedirler. Medenileşme, gelişme ve ilerlemeye sonsuz inanç duyarlar ve bu inancı toplumla paylaşmak isterler. Bu iki farklı konum, ailenin yetiştirme mantığından da ileri gelmektedir denilebilir. Lale, küçük yaşta babasından İngilizce öğrenmiş ve babasının görece o civarda yaşayan halktan farklı değerlere ve ilkelere sahip olmasından etkilenmiş ve eğitimini ona göre alıp öğretmen olmuştur. Recep de akademisyen olmak için uğraş vermektedir. Haşim ise, sadece biçimsel olarak çağdaş dünyanın nimetlerine gönlünü aralamış ve fakat geçmişten edindiği değerlerden tam olarak sıyrılamamıştır.

Eserdeki ana karakterlerin çoğu, yalılarla, görece zenginlik ve safahatla çevrelenmiş bir semtte yaşamaktadırlar. Sıradan halka bakışları ve onlarla etkileşimleri ikincil türdendir. Örneğin Bay Balta, vaaz verme ve kendini övmeye hiç geri kalmaz fakat yatıyla, vapurun iskeleyle yanaşmasına engel olmaktan da geri durmaz. Karakterlerin arasındaki temel fark da burada ortaya çıkmaktadır. Bir yanda, modernleşmeyi biçimsel olarak kabullenenler (Haşim, Bay Balta, Zehra), diğer tarafta bu durumu içselleştirenler (Recep, Lale) bulunmaktadır.

SONUÇ

Halide Edip Adivar'ın yaşamının önemli bir kısmını yurtdışında geçirmiş olması ve Batı kültürünü yakından tanınması, eserlerinde işlediği konuların şekillenmesinde önem teşkil etmiştir. Atatürk ilke ve inkılâplarının toplumsal/kültürel alanda yarattığı yeni değişim dalgası çerçevesinde geleneksel-modern çatışmasını işlediği eserlerinden biri olan Tatarcık, hem Batı hem de yerel değerleri işleme bakımından dönemin edebi-düşünsel havasını yansıtmaktadır.

Tatarcık adlı eserin dönemin çelişki ve çatışmalarını yansıtmaları ve o dönem edebiyat eserlerinin yönelimini göstermesi açısından önemli olduğu söylenebilir. Yinelemek gerekirse Tatarcık, Cumhuriyet ile birlikte değişen değer ve değer yargıları, yaşayış tarzları, maddi ve manevi kabulleri ve bunlara yöneltilen bakışları edebi bir üslupla harmanlayan bir eser olarak karşımıza çıkmakta ve sosyal/kültürel değişimin ipuçlarını yakalamamızı sağlamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sancılı toparlanma süreci sonrasında erken Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan Türkiye'de modernleşme çabalarının yanlış kavranması, romanda dikkat çekilen en belirgin sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem yanlış batılılaşmanın etkilerinin hem de bu yanlışlığın yansımalarının eserdeki karakter ve olaylar yardımıyla, çoğunlukla da dolaylı olarak, okuyucuya aktarılmış olduğu kanaatine varılmıştır.

Sonuç olarak; Doğu-Batı ikilemi, romanda karşımıza çıkan en belirgin toplumsal çatışma dinamiğidir. Fakat Halide Edip Adivar sürekli olarak bir sentezden yana tavrını ortaya koyar. Ona göre değişme (modernleşme/batılılaşma) ne Batı'yı ne de Doğu'yu tek başına kendine hedef seçmelidir. Romana adını veren başkahraman Tatarcık da, bir bakıma, Doğu ve Batı'nın sentezi niteliğindeki ideal kadın rolü ile toplumsal düzeydeki değişimin de karakterini idealize etmekte ve bu ideale ulaşma yolu olarak eğitimin önemini vurgulamaktadır.

Denebilir ki Türk Düşüncesinde batılılaşma ve/veya çağdaşlaşma fikrinin kökleri, İbrahim Mütefferika, Küçükçelebizade Asım Efendi, Mustafa Sami, Sadık Rıfat Paşa, Safvet Paşa, Şinasi, Suphi Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa'nın görüşlerinde kendini açım-lamıştır. Özellikle Tevfik Fikret, Avrupa gibi olmayı bir ideal olarak gören ve bu yönde çok etkili olan bir düşünürümüzdür. Yine Prens Sabahattin, Niyazi Berkes, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp, Peyami Safa, Hilmi Ziya Ülken gibi Türk düşünür ve yazarları da bu olguya dikkatle eğilmişler ve konu hakkında fikirler öne sürmüşlerdir. Türk edebiyatında Peyami Safa, Reşat Enis, Halit Ziya Uşaklıgil, Ömer Seyfettin ve birçok yazar, modernleşme ekseninde kültürel değişmeyi işleyen eserler kaleme almışlardır. İşte Halide Edip Adivar da bu edebiyatçılar arasında önemli bir yer edinmiştir.

Son olarak, dönemin toplumsal dönüşüm ve kültürel değişme sürecini Tatarcık romanında ustalıkla yansıtmış olan Adivar'ın burada dikkati çeken sanatçı sezgisinden ve gözlem yeteneğinden de bahsetmek yerinde olur. Bu anlamda bir edebiyat eserinin içinde bulunduğu tarihsel dönemi yansıtarak temsil etme gücü, yazarın dil ve üslubunda somutlaşmakla birlikte özellikle de karakterler ve onların sosyal yaşamı üzerinden çözümlenmektedir. Öte taraftan, Tatarcık'ın, romanda yer aldığı biçimiyle son derece kurgu bir karakter olduğu dikkati çekmektedir: Tatarcık, dönemin kadınlarını doğrudan temsil etmiyor olsa da, yaşanan değişim sürecinde adeta Doğu ve Batı'nın kültürel bir sentezi olarak somutlaşmaktadır ve bu bağlamda dönemin Batılılaşma idealinin kendisini temsil ettiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alver, Köksal (Ed.) (2004). **Edebiyat Sosyolojisi**, Ankara: Hece Yayınları.
- Bekiroğlu, Nazan (1999). **Halide Edip Adivar**, İstanbul: Şule Yayınları.
- Boran, Behice (1992). **Edebiyat Yazıları**, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Calayir Küçükgörmen, G. (2010). 'Halide Edip Adivar'ın romanlarında kadın ve kadın eğitimi'. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir.
- Enginün, İnci (1978). **Halide Edib Adivar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Er [Uğuzman], Tülay (1986). **Kemal Tahir'in Altı Romanının Halkbilimsel Açından Değerlendirilmesi**. Feryal Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Er [Uğuzman], Tülay (1987). 'Sinekli Bakkal Romanında Kültürel Öğeler ve Kültürel Süreçler', **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3(1), 49-65.
- Mardin, Şerif (1991). **Türk Modernleşmesi, Makaleler IV**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran, Berna (2004). **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Önertoy, Oycaş (1984). **Cumhuriyet dönemi Türk roman ve öyküsü**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Önertoy, Oycay (2011). ‘Halide Edip Adıvar’ın Romanlarında Toplumsal Eleştirisi.’ **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, 18(1), 37-46.
- Tezcan, Tuğba (2012). ‘Halide Edib Adıvar’ın Vurun Kahpeye, Sinekli Bakkal, Tatarcık; Peyami Safa’nın Söзде Kızlar, Cumbadan Rumbaya, Yalnızız romanlarında Doğu-Batı İkilinde Eğitim Problemlerinin Karşılaştırılması’. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Denizli.
- Uygun Aytemiz, B. (2001). ‘Halide Edib-Adıvar ve Feminist Yazın’. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Ankara.
- Wellek, R. ve WARRN, A. (1983). **Edebiyat Biliminin Temelleri**, (çev. Ahmet Edip Uysal), Ankara: MEB Yayınları.

Öz

Halide Edip Adıvar’ın “Tatarcık” Romanında Sosyal/Kültürel Değişimin İzleri

Halide Edip Adıvar, erken Cumhuriyet dönemindeki toplumsal değişme ve modernleşme sorunsalını ele aldığı Tatarcık Roman’ında Batılılaşmanın getirdiği yabancılaşmayı konu etmektedir. Tatarcık romanı ilk olarak 1939 yılında Yedigün dergisinde yazı dizisi olarak yayınlanmış, 1968’den sonraki baskılarında ise sadeleştirilerek yayınlanmıştır. Bu çalışmada Tatarcık romanı, dönemin bireysel ve toplumsal değişme ile ilgili özellikleri çerçevesinde analiz edilmekte ve nitel bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu amaçla, öncelikle Halide Edip Adıvar’ın yaşamı ve eserleri kısaca tanıtılmakta ve Tatarcık romanı genel hatlarıyla özetlenmektedir. Ardından da Tatarcık romanındaki sosyal/kültürel değişimin izleri tartışma konusu edilmektedir. Roman, Cumhuriyet ile birlikte değişen değer ve değer yargılarını, yaşayış tarzlarını, maddi ve manevi kabulleri ve bunlara yöneltilen bakışları edebi bir üslupla harmanlayarak aktarmaktadır. Bu çalışmada da romandaki sosyal/kültürel değişimin izleri modernleşme/batılılaşma ekseninde ele alınarak gözlemlenen değişim dinamikleri, dini değerler, eğitim, kadına bakış, alafranga kültür, kültürel yozlaşma vb. temaları ile tartışılmaktadır. Romanda, ayrıca toplumsal sorunların birer aktarıcısı/taşıyıcısı görevini gören karakterlerin, modernleşmeyi biçimsel olarak kabullenenler ve içselleştirenler olarak farklılaştıkları gözlenmiş ve karşılaşılan toplumsal sorunların kaynağında ise dönemin bir geçiş dönemi olmasından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Tatarcık karakteri, dönemin kadınlarını doğrudan temsil etmiyor olsa da, yaşanan değişim sürecinde adeta Doğu ve Batı’nın kültürel bir sentezi olarak somutlaşmaktadır ve bu bağlamda dönemin Batılılaşma idealinin kendisini temsil ettiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-kültürel değişme, Batılılaşma, Halide Edip Adıvar, edebiyat sosyolojisi.

Abstract

**Traces of Social-Cultural Change in
Halide Edip Adivar's "Tatarcık" Novel**

Halide Edip Adivar, in her Tatarcık novel that she tackles social change and modernization problems, examines alienation as a consequence of Westernization. Tatarcık novel has been serialized in Yedigün journal for the first time in 1939, and then has been published several times. In 1968, the novel was reprinted as a simplified copy. Tatarcık novel, in this study, is analysed in terms of the characteristics of the individual and social change of republic period and is qualitatively evaluated. To this end, firstly the life and works of Halide Edip Adivar are briefly introduced and secondly the traces of social/cultural change is debated. Blended with the literary style, there are various indicators of social and cultural change which are examined in the novel such as values and the value judgements, manners of life, material and moral acceptances and aspects on all these have changed after the establishment of the republic. In this study, similarly looking at the traces of social/cultural change in the context of modernization/westernization, observations on change dynamics, religious values, education, view on women, European style culture, cultural degeneration themes are debated. It is concluded that novel characters who play a role of carriers of social problems are two folds, whereas one group believe in formal and the other refers to essential modernisation. Furthermore, it is important to note that the social problems narrated in the novel are rooted in the transitional characteristics of the period. Even though Tatarcık character is far from directly representing the women of the era, in this transition period Tatarcık concretizes as a synthesis of East and West. In this context, it could be thought that she represents the ideal of westernization itself.

Keywords: Social-cultural change, Westernization, Halide Edip Adivar, sociology of literature.